

Wstęp

Mamy przyjemność zaprezentować trzeci tom serii „Znaki czy nie znaki?”. To wydanie w całości poświęciliśmy studiom nad strukturą i semantyką utworów lirycznych. Aby pokazać, jakie tendencje aktualnie panują w tej dziedzinie w Polsce i za granicą, zgromadziliśmy artykuły badaczy z różnych stron świata (zarówno cieszących się szerokim uznaniem, jak i młodych, którzy z sukcesem je zdobywają). Zgodnie z naszą tradycją zdecydowaliśmy się opublikować prace w trzech językach: polskim, angielskim i rosyjskim.

Wspólnym mianownikiem tomu jest zainteresowanie tym, w jaki sposób tekst poetycki generuje sensy. Zazwyczaj większość prac naukowych, mających na celu zbadanie tych mechanizmów, należy albo do literaturoznawstwa, albo do językoznawstwa, a ich zakres jest ograniczony: prace pierwszego typu często przedstawiają ciekawe uogólnienia, ale nie są w stanie uzasadnić ich w sposób ścisły; z kolei mocnym punktem prac językoznawczych jest ścisłość, ale całościowe podejście do utworu jest w nich rzadkością. Proponowaną przez nas książkę wyróżnia natomiast to, że jej autorzy dążą do syntezy – próbują połączyć ścisłość z całościowym zrozumieniem badanych utworów. Zaawansowana wiedza językoznawcza spotyka się na stronach ich prac z literaturoznawczą wrażliwością.

Tom otwiera artykuł wybitnego polskiego naukowca Andrzeja Bogusławskiego. W ujęciu lingwistyki formalnej udowadnia on tezę o nieskończonej liczbie funkcjonalnych typów wypowiedzi. Ten wywód nie ma precedensów w istniejącej literaturze i pomaga badaczom poezji uświadomić sobie, z jak niewyczerpanym źródłem sensów mają do czynienia.

Po tym swoistym „kamertonie” następują artykuły poddające analizie różne mechanizmy tworzenia sensów w utworach lirycznych. Większość z tych mechanizmów była dotychczas rzadko studiowana w odniesieniu do tekstów poetyckich lub ich analiza nie była wystarczająco pogłębiona.

Teresa Dobrzyńska bada w swojej pracy tzw. potencjał semantyczny właściwy formom wiersza. Analizując różne sposoby wykorzystywania form wierszowych jako znaków, rozwija badania nad semantyką tych form, które od lat 70. XX wieku były prowadzone w środowisku wersologów polskich i reprezentujących różne kraje słowiańskie. Co prawda artykuł ten został już wcześniej opublikowany, ale nadal jest jednym z podstawowych źródeł wiedzy o semantyce formy w wierszu polskim.

Temu, jak rytm i rym wpływają na interpretację wypowiedzi, poświęca uwagę również Hector Luis Grada. Analizuje on pragmatyczne mechanizmy powstawania nowych sensów, odwołując się do tzw. teorii relewancji. Jak wskazuje autor, teoria ta nie ma charakteru nakazowego. Obierając za studium przypadku wiersz Philipa Larkina *Pan Bleaney (Mr Bleaney)*, pokazuje on, jak można zastosować jej narzędzia do wyjaśnienia zarówno pesymistycznej, jak i optymistycznej interpretacji utworu. Perspektywę rozwoju swojej pracy Grada widzi w badaniach empirycznych zorientowanych na reakcję odbiorcy (ang. *reader's response analysis*).

Do estetyki empirycznej w lingwistyce odwołują się też Anna Chesnokova i Willie van Peer. Przeprowadzają oni gramatyczną i pragmatyczną analizę środków udziwnienia (termin W. Szklowskiego) w wierszu niemal pozbawionym charakterystycznych dla poezji figur retorycznych – w utworze Aleksandra Puszkina „*Я вас любил*”, który należy do kanonu arcydzieł poezji. W końcowej części artykułu autorzy wyznaczają kryteria dla przeprowadzenia badań empirycznych nacelowanych na sprawdzenie reakcji czytelnika na efekty stylistyczne osiągnęte za pośrednictwem wyróżnionych przez nich środków językowych.

Magdalena Danielewiczowa jako mechanizm generacji sensu w wierszu studiuje grę poety z istniejącymi modelami walencyjnymi. Nowość jej artykułu tkwi w proponowanej klasyfikacji typów zmian stosowanych przez autora w strukturze walencyjnej odpowiednich wyrazów. Badaczka podaje przykłady twórczego łamania reguł składni głębokiej w wybranych utworach Bolesława Leśmiana, Krzysztofa Kamila Baczyńskiego i Zbigniewa Herberta. Jak się okazuje, każdy z przywołanych autorów w sobie właściwy sposób odnosi się do rozważanej kwestii i wybiera inny zestaw relewantnych środków. Wybory te są podporządkowane rozmaitym semantycznym celom.

Rolą (szeroko rozumianą) gramatyki w kompozycji tekstu poetyckiego zajmują się również Gennadij Zeldowicz i Józefina Piątkowska, studiujący

zjawisko hierarchizowania informacji zawartej w utworze poetyckim. Zwracają oni uwagę jednak nie na referencyjną funkcję struktur gramatycznych, lecz na ich funkcję dyskursywną, polegającą na nadawaniu wybranym częściom tekstu większej wyrazistości (ang. *saliency*). Za punkt wyjścia dla badań autorzy obrali koncepcję modelu wiersza Tamary Silman, według której w utworze lirycznym można wyróżnić dwie części: empiryczną, w której podmiot liryczny przedstawia swoje emocjonalne/umysłowe doświadczenie; oraz poznawczą, w której dokonuje się odkrycie pewnej istotnej prawdy i/lub istotnie zmienia się relacja podmiotu ze światem. Pierwsza część tekstu lirycznego zazwyczaj stanowi jego plan dalszy (tło), druga plan bliższy (pierwszy). G. Zeldowicz stawia hipotezę, iż jedną z najbardziej charakterystycznych cech planu bliższego jest dążenie do większej informatywności, której przejawem może być nagromadzenie tzw. nowych bytów dyskursywnych. Teza ta jest poparta w artykule analizą statystyczną uwzględniającą 100 wybitnych utworów lirycznych, przeważnie należących do poezji rosyjskiej. W pracy J. Piątkowskiej, na przykładzie wierszy Osipa Mandelsztama, pokazane jest, jak do rozróżnienia części empirycznej i poznawczej w kluczowy sposób przyczyniają się kategorie gramatyczne czasu i aspektu.

Davide Castiglione poświęcił swój artykuł stylistycznemu modelowi obrazu werbalnego. Proponując własną koncepcję obrazowania, autor czerpie inspirację z komplementarnego podejścia Kressa i van Leeuwena, którzy w opracowaniu *Images: the Grammar of Visual Design* omówili spektrum zbieżności między strategiami wizualnymi oraz strukturami gramatycznymi. Część terminologii, np. odległość percepcji i rozdzielczość obrazu, D. Castiglione czerpie właśnie ze sztuk wizualnych. Obrazy werbalne, które omawia, pochodzą z wierszy Wilferda Owena, Marianne Moore i Philipa Larkina – trzech poetów, którzy bardzo efektywnie wykorzystywali potencjał realistycznego odwzorowywania (*mimesis*), inaczej mówiąc: tworzyli wierne reprodukcje świata zewnętrznego.

Relacją między poezją a sztukami wizualnymi (a także muzyką) zajmuje się również Olga Severskaya, pisząc o zjawisku tzw. transkodów (ang. *cross-codes*), czyli wspólnych zasad kodowania informacji dla liryki i innych rodzajów sztuk. Autorka studiuje wzajemną przetłumaczalność między językiem poezji, muzyką i malarstwem, odwołując się do liryki rosyjskiej końca XX i początku XXI wieku.

Walerij Tiupa pochyla się nad zagadnieniem performatywności utworów poetyckich, które ostatnio cieszy się ożywionym zainteresowaniem. Autor bada funkcję performatywną właściwą dla konkretnego gatunku – ballady. We wstępie do opracowania przypomina o zakorzenieniu liryki w sztukach magicznych i o tym, jak za pośrednictwem wypowiedzi lirycznej (wiersza) dochodzi do realizacji wybranej strategii performatywnej. W przypadku ballady, dla której narracyjność stanowi cechę opcjonalną, chociaż szeroko rozpowszechnioną w poezji romantyzmu, kluczowa jest strategia niepokoju. Autor uzasadnia swoje poglądy, omawiając wczesne nienarracyjne ballady Fiodora Tiutczewa.

Lingwistyczną analizę tekstu poetyckiego prezentują z kolei Anna Bednarczyk i Witalij Kononenko. Dla A. Bednarczyk analiza wiersza Mariny Cwietajewej *Я пришла к тебе черной полночью...* służy rozpatrzeniu trudności przekładu oraz wyznaczenia potencjalnych dominant translatorskich. Badaczka jest autorką najnowszego na daną chwilę tomu zawierającego przekłady liryki rosyjskiej poetki na język polski. Dziękując się doświadczeniem z własnego warsztatu tłumacza, przedstawia cenny materiał dla badaczy i fascynatów przekładu poetyckiego. W. Kononenko, proponując interpretację wiersza Nikołaja Gumiliowa *Отравленный*, opisuje różne środki językowe przyczyniające się do powstania sensów metaforycznych w tym utworze. Udowadnia przy tym związek pomiędzy motywami poezji Gumilowa a rosyjską tradycją klasyczną.

Artykuły Wacława Grzybowskiego i Jakuba Jaworskiego można uznać za studia idiolektu konkretnych twórców. Pierwszy z autorów omawia zjawisko metafory w twórczości Krzysztofa Kamila Baczyńskiego (artykuł ten koresponduje więc z pracą Magdaleny Danielewiczowej, która również analizuje wiersze tego poety). Nawiązując do kontekstu historyczno-literackiego opisanego przez Stanisława Stabro, W. Grzybowski łączy teorię metafory z teorią świadomości i nakreśla koncepcję świadomości poetyckiej wyrażonej w omawianym tropie. Przedmiotem artykułu J. Jaworskiego jest natomiast dialog międzykulturowy zaistniały w ramach muzycznego przedsięwzięcia Kory Sipowicz *Kora Ola Ola!* (2003), które stanowi zbiór reinterpretacji polskich utworów lirycznych z różnych dekad XX wieku w latynoskiej aranżacji. Antologię uzupełniają autoreinterpretacje utworów zespołu Maanam. Autor podejmuje próbę delimitacji swoistego amalgamatu indywidualnej polskiej tożsamości w tej konkretnej, intertekstualnej konfiguracji międzykulturowej.

W artykule ponadto zostały omówione charakterystyczne dla utworów Kory temporalne deformacje wywołane przez obecność okazjonalizmów czy wyrażen deiktycznych w strukturach przyczynowo-skutkowych.

Artykuły III tomu serii „Znaki czy nie znaki?” układają się w różnorodną, wieloaspektową antologię współczesnych badań nad językiem poezji. Nasze opracowanie proponujemy językoznawcom i filologom, a także tym, których interesują zagadnienia komunikacji międzykulturowej, przekładu czy semiotyki. Mimo że jest to publikacja naukowa, mamy nadzieję, że inspirację do twórczych rozważań odnajdą w niej nie tylko przedstawiciele środowisk akademickich, ale także czytelnicy, którzy fascynują się literaturą piękną, a w szczególności liryką.

Józefina Piątkowska